

Dr. Pavo ŽIVKOVIĆ

USORA I SOLI U PRVA DVA STOLJEĆA TURSKE PREVLASTI

Teritorij Usore smješten na prostoru sjevernoistočne i sjeverne Bosne bio je a i danas jest predmet istraživanja brojnih arheologa, povjesničara, demografa, sociologa i drugih znanstvenika, no, ne u tolikoj mjeri da bi se mogla dati sveobuhvatna i cjelovita slika ovog kraja u daljnjoj i bližoj prošlosti. Još uvijek je najzamaglenija slika političke, upravne, gospodarske i etničke povijesti Usore u razdoblju osmanske prevlasti, pa i nama bliža vremenska razdoblja. Da bismo barem donekle osvijetlili osmansko razdoblje, bilo bi nužno osvrnuti se na prethodno razdoblje srednjega vijeka. Ovaj kraj je tijekom povijesti bio prostor kroz koji su prolazile brojne vojske na svom putu od sjevera prema jugu i obrnuto. Tijekom srednjega vijeka kroz Usoru prolaze brojne ugarske vojske, zapadnoeuropski križari, Tatari i drugi osvajači.

Nedostatak povijesnih vrela, kako domaćih tako i stranih, ne daje nam mogućnosti da preciznije osvjetlimo prošlost tog kraja prije 1244. god., prije prvog pisanog traga s tog teritorija. Povelja Bele IV. iz navedene (1244.) godine, kojom on podaruje bosanskoj biskupiji posjede u Slavoniji oko Đakova i južnije posjede ima prvi poznati ban Bosne Borić.

Ovaj kraj je gospodarski, pa i strategijski, bio važan za mnoge susjedne vladare, prije svih ugarske, pa i šire. Bio je to kraj u kome su vrata Bosne i Huma bila otvorena za izlazak na sjever i zapad Europe. S toga nije čudo da su se ovim krajem kretale, tijekom srednjega vijeka, pa i kasnije, brojne vojske na osvajačkim pohodima. Dolinom rijeka Bosne, Ukraine i Usore vodili su vojni putovi ugarskih ratnih ekspedicija u srednju Bosnu i Hum. U Usori su tijekom srednjega vijeka bile smještene brojne utvrde, a i značajna naselja koja su postala s vremenom središta upravnih jedinica župa i oblasti. Spomenut ćemo samo neke: Dobor, Nenavište, Miloševac, Modriča, Dubica, Novi na Savi (Brčko), Srebrenik, Gradac (Gradačac), Derbent (Derventa) i drugi. Za neke od njih zna se da su

bila i mjesta s privremenim boravkom bosanskih banova, kakav je slučaj s Miloševcem u kome je kako se prepostavlja pokopan ban Stjepan II. Kotromanić, Modriča s crkvom sv. Ilike u kojoj je vjenčan Tvrtko I. Kotromanić itd.

Vidne promjene na ovom prostoru, kako na području društvenih i gospodarskih, tako i na području etničkih i vjerskih prilika, nastupaju krajem 15. i tijekom 16. st. za vrijeme turskih prodora i osvajanja u Bosni, pa samim time i Usore i Soli. S turskim prodorima u sjevernu Bosnu dolazi do velikih demografskih pomjerenja, ponajprije katoličkog hrvatskog življa, a onda i pravoslavnog srpskoga, odnosno vlaškoga, pa i turskoga. Kršćani katolici su prinuđeni bježati na sjever preko Save, u Slavoniju i Ugarsku, zatim u Srijem pa i Bačku. U tim bježanjima pred Turcima katolici Hrvati su doprli do Mohača, Pečuha (Siklos-Šikloš, Santovo, Baju) te krajeve oko Sombora i Subotice, Bača i Sente. Pri prvim turskim udarima na Usoru najveći broj naselja u tom dijelu Bosne ostao je pust i nenaseljen. Samo poneko je ostalo naseljeno kakav je slučaj s Nenavištem (Gradačac), Koprivnom, Modričom, Bihćem, Glavicom, Novim (Brčko), Skakavcem, Carevom, Čremošnicom i Dubicom. Najveći dio spomenutih naselja uza Savu i Tolisu bio je močvaran i vodoplavan pa je i to jedan od razloga što su Turci tamo rjeđe zalazili.

Nakon što su Turci zaposjeli kraj Usoru, otpočelo je naseljavanje muslimana i Vlaha na te prostore. O njihovoj prisutnosti tamo govori turski popis iz 1570. god. a odnosi se na dobojsku nahiju. U njemu se pored ostalog ističe da je te godine u nahiji naseljeno oko 20 mjesta s malobrojnim kršćanskim hrvatskim pučanstvom. Iz navedenog popisa vidimo da su katolici Hrvati naseljeni jedino u Foči kod Doboja, Kotorskom, Sočanici, Lupljanici, Detlaku, Jakešu, Gornjoj i Donjoj Ukrini, Tolisi, Nenavištu, Brki, Novom na Savi i drugim mjestima.

Južnije od Save prema Majevici doselila su se brojna vlaška plemena pravoslavne vjere zajedno s Turcima i islamiziranim domaćim življem. Muslimani su se grupirali najvećim dijelom u varoškim (gradskim) naseljima. Vlasi pravoslavci u pašnjačkim dijelovima pod Majevicom, Vučjakom i Ozrenom, a katolici Hrvati su ostali uza Savu i Bosnu.

U vrijeme dugotrajnih i iscrpljujućih austro-turskih ratova tijekom 16. i 17. st. pa i na početku 18. st., naročito poslije Požarevačkog (1718.) i Beogradskog (1739.) mira, započeo je povratak katolika Hrvata na prostore Usore u pogranične krajeve BiH. Zbog pripadnosti katoličanstvu, često su sumnjičeni od turskih vlasti da šuruju s Austrijom, pa su bili proganjeni. Morali su često bježati preko Save i nastanjivati se u slavonska mjesta uza Savu koja su bila pod austrijskom vlašću.

Nakon što je 30-ih godina 16. st. Usora pala pod tursku vlast, nestankom i posljednjeg Berislavića, ovaj kraj naseljavaju Vlasi, koji dolaze iz istočne Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Iseljavanjem katoličkog življa iz ovih krajeva odlaze i bosanski franjevci koji napuštaju crkvu u Crkvištu (Crkvinu) nekoć naseljenu katolicima Hrvatima. Tako ovo naselje s vremenom postaje čisto pravoslavno. Popis iz 1533. god. više ne spominje niti ijedno naselje u kraju između rijeka Bosne i Tolise, što znači da katolika Hrvata nije bilo. Taj teritorij smatramo ničjom zemljom, pa ga s toga ne nalazimo u navedenom popisu. Mora se priznati da je zbog vodoplavnosti i močvarnog nezdravog terena ovaj kraj inače bio slabo naseljen. Popis iz 1533. god. spominje u ovom kraju 13 mezri kultiviranih, ali nenaseljenih. Među takve se ubraja i naselje Vrbina Lokva i Tolisa.¹ Zbog nenaseljenosti ovog područja, a u cilju što veće zaštite zaleđa za daljnja turska osvajanja prema sjeveru, turske vlasti su se trudile da popune praznine s novopridošlim Vlasima pravoslavne i katoličke vjere. Tako je došlo do naseljavanja nekih naselja u Usori, posebno na prostoru između rijeka Bosne i Spreče. Uz to je došlo do popunjavanja novopridošlim življem naselja Tremošnica, Žabari, Domanovci (Domaljevac), Hajsići, Gornji i Donji Boki, Ogudovac (Obudovac) s Orlovim poljem, Tolise, Četvrkovišta (Donja Mahala), Gornje Tolise i drugih. Dio vlaškog stanovništva bio je katoličke vjere naseljenih u naseljima Tremošnica, Hajsići, Domanovci (Domaljevac). U spomenutim naseljima iz popisa se razaznaju članovi vlaških rodova Jakšići, Petrosalići, Kojasići i još neki.²

Autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo iz najvećeg dijela ovog teritorija uza Savu i Bosnu pri ušću nastoji zadržati posjede u prekosavskim naseljima u Slavoniji kako bi bilo što bliže svojim starim staništima. Muslimansko stanovništvo tijekom vremena, s osiguranjem graničnih dijelova sjeverne Bosne, napušta seoska naselja Dobor, Dubicu, Tolisu, Tremošnicu, Garevac, Novi i preseljava se u stara ili novoutemeljena gradska naselja s državnom upravom: Nenavište (Gradačac), Brku, Modriču, Odžak, Srebrenik i druga mjesta. U strahu od turskih represija katoličko hrvatsko stanovništvo napušta naselja Derventu, Brod, Odžak, Modriču, Novi Srebrenik i još neka naselja. Navedena gradska naselja naseljavana su ponajviše muslimanskim življem ili Vlasima s Ozrena, iz Hercegovine i istočne Bosne, ovisno o činjenici od kuda je došlo.

---

¹ P. Živković, *Prilog historiji Bosanske posavine, 150 godina osnovne škole u Tolisi*, Tolisa 1973., str. 44. Isti: *Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. st. (Dolazak, razvoj i nestajanje Hrvata katolika na tim prostorima)*, Sarajevo - Mostar ²1998., str. 54.

² Živković, *Prilog historiji Bos. posavine*, str. 45.

Odmah pošto su Turci zauzeli Usoru, započeli su s administrativnom preuredbom toga kraja, kao uostalom i cijele BiH. Rijeka Bosna je postala međa koja dijeli Usoru na dva dijela. Prema novoj podjeli koju su izvršile turske vlasti, Modriča je ušla u sastav nahije Nenavište, dok su naselja na lijevoj obali rijeke Bosne ostala u sastavu dobojske nahije.

Padom utvrđenog naselja Kobaša 1536. god., turske vlasti su od tog naselja stvorile sjedište kadičuka i nahije. Ovom središtu će nakon 1536. god. pripasti i doborska nahija. Prvo spominjanje dobojske nahije u sastavu kobaškog kadičuka potječe iz 1540. god. kada je proveden prvi popis nahija u navedenom kadičuku.³

Nakon što su Turci zaposjeli i utvrđeni Dobor u njega su smjestili tursku posadu koju je činilo 40 čuvara dovedenih uglavnom iz Srbije, iz šabačke nahije. Utvrdu Dobor čuvali su graničari i tvrđavski odredi zvani ulufedžije, kao uostalom i sve druge utvrde. Ti čuvari nisu upisivani u spahijačke deftere, već su imali svoje zasebne popise.⁴ Jedan od spomenutih ulufedžija je i izvjesni Muhjudin, sin Iljasa koji je u to mjesto došao kad i druge ulufedžije i tu se zadržao do konca života, za razliku od drugih koji tamo borave duže ili kraće vrijeme. U popisu se ističe da je navedeni ulufedžija Muhjudin bio veliki uzgajivač pčela u doborskoj nahiji, a radio je to za mnogo poznatijeg Gazi Husrev-bega. Ovaj je samo u prvoj polovici 1537. god. uvakufio preko 150 košnica pčela, i to samo u Doboru.⁵ Zbog određenih zasluga spomenuti ulufedžija Muhjudin bio je nagrađen položajem dizdara za Dobor, a na mjestu je ostao do 1587. god., nakon čega je ta služba postala nasljedna i po toj osnovi prešla na njegova sina Jusuf-agu. Ovaj je na položaju dizdara ostao pune 23 godine.⁶ Dobor je jedno vrijeme imao status vojne krajine sve do utemeljenja kobaškog kadičuka. Kada je Dobor ušao u taj kadičuk, tamo počinju dolaziti stalne mustahfize - timarlije, ponajviše radi planova Turske za daljnja osvajanja prema sjeveru i sjeverozapadu. Timarlije i timari ovih mustahfiza nisu bili samo u doborskoj nahiji, već i u drugim krajevima BiH u kojima su posebno bile nestabilne demografske i gospodarske prilike.

Napuštanje katoličkog hrvatskog življa prostora Usore nagnalo je turske vlasti da provedu određene upravne i sudske reforme kako bi

³ A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente u XVI. stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, X/2, 1974., str. 111-133, str. 112. Usporedi: Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 234.

⁴ A. Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u bosanskoj i slavonskoj krajini pred kraj XVI. vijeka*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XIII/1962., str. 321-339. Usporedi: Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 234.

⁵ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Naše starine, sv. I, Sarajevo 1954., str. 4-47.

⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, str. 21. Usporedi: B. Zlatar, *Na periferiji Osmanskog Carstva, Modriča s okolinom u prošlosti*, Modriča 1986., str. 73-107.

pridobili i katoličko hrvatsko pučanstvo da se vrati na stara staništa ili barem da zadrži postojeće. Napuštanje katoličkog hrvatskog življa usorskog kraja mogu potvrditi brojna opustjela naselja i zemljista (mezre) posebno u nahiji Dobor i Nenavište.

Nahija Nenavište u vrijeme turskih osvajanja, kao uostalom i čitav kraj lijeve obale rijeke Bosne pri ušću, opustjela je. Bila je to, reklo bi se, ničija zemlja. Opustjelost Nenavišta spominje i popis iz 1533. god. Te godine se u čitavoj nahiji spominju samo četiri, i to slabo naseljena mjesta: Gračac (Gradačac), Bihća Glavica, Koprivna i Modriča s jedva 49 poreskih obveznika i 10 mudžereda (neženja). U navedenom dokumentu spominje se da je u Gračacu (Gradačcu) ukupno bilo 11 muslimanskih i 6 kršćanskih kuća s 2 mudžereda. Ili, u Modriči gdje je bilo samo 2 muslimanske i 14 kršćanskih kuća s 4 mudžereda.⁷ Među nenastanjениm mjestima u nenaviškoj nahiji, spominje se 13 naselja. U tom dijelu je, ako se izuzme utvrda Dobor (naseljen stanovnicima turske straže), sve drugo bilo opustjelo.

Sve opustjeli naselja turske vlasti su željele naseliti novopridošlim, vlaškim i muslimanskim življem koje je tamo došlo zajedno s turskom vojskom. Novopridošlice i pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti imali su obrambenu ulogu već pri samom naseljavanju. O tim novim pridošlicama najvjernije podatke daju nam popisi iz 1540.-1542. god. U njima se navodi cijelokupan popis pučanstva posade Dobor sa svim timarima. U popisu se spominje da je Dobor imao 20 mustahfiza (timarlija), čija novčana vrijednost premašuje novčanu sumu timara od 31.415 akči.⁸

Zanimljivo bi bilo razmotriti omeđenost prostora doborske nahije koja je kao uostalom i tijekom srednjega vijeka imala veoma značajan strategijski položaj. Nahija se prostirala na područje teritorija zapadno od Dobora i protezala se u trokutu Dobojski Šamac - Dubočac na Savi. Otuda je međa išla uzvodno rijekom Savom od Pruda do Dubočca, pa dalje kopnenom zaobljenom crtom derventskim krajem. Ovo područje je zadržalo status vojne krajine s novoutemeljenim sandžaklijama požeškim i čazmanskim, i to sve do 1552. god., da bi onda te godine ovo područje ušlo u spahijski popis, koji se, na žalost, nije sačuvao. Popis iz 1570. god. daje pravu i realnu sliku i rasprostranjenost stanovništva u ovom kraju Usore u drugoj polovici 16. st. U tom popisu sačuvali su se, na sreću,

⁷ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Svjetlost, Sarajevo 1975., str. 138.

⁸ Sumarni defter bosanskog sandžakata iz 1540.-42. fol. 113. Tapy defter, br. 201. Usporedi: P. Živković, *Hrvati Bosanske posavine u prošlosti*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. br. XXXII/19 (1992/93), str. 280, nap. 9; Isti, *Etnička i vjerska povijest*, str. 235.

i drugi raniji popisi koji su se zagubili. Popis iz 1570. god. koji se odnosi na doborsku nahiju, spominje da je nahija imala 20 naseljenih mjesta s 10 čifluka i četiri mezre (selišta). Od nekoliko mezri s vremenom će se stvoriti nova naselja. Među navedenim naseljima u popisu treba izdvojiti Foču, Kotorsko, Sivčanicu (danас Velika i Mala Sočanica), Lupljanicu (danас Gornja i Donja Lupljanica), Detlak (danас Gornji i Donji Detlak), Crnač, Rabtaj mezra (po svoj prilici današnji Rapčani), Podnovje (Podnovlje), Novosel, Lešnica, Bukovica (danас Velika i Mala Bukovica), Komarovac (možda današnja Komarica), Gornja Gnojnica, Jakeš, Ljubivča, Pridol, Ovasi i Gornja i Donja Ukrina.⁹ Prema popisu vidljivo je da je u ovom dijelu Usore naseljeno samo jedno mjesto Jakeš, dok su ostala naselja locirana na području današnjih općinskih mjesta Doboja, Dervente i Bosanskog Broda. Jedan od razloga slabe naseljenosti doborske nahije jest pored ostalih i njezin status Vojne krajine s graničnim zadaćama. Kao takva i nije mogla biti bolje naseljena, posebno ne katoličkim hrvatskim življem zbog blizine Austrije. I nakon prestanka turskih osvajanja, preko Save u ove krajeve više će se naseljavati muslimansko stanovništvo nego katoličko hrvatsko. I pravoslavno pučanstvo će tamo biti brojnije od katoličkoga.

Osjetne demografske promjene u Usori, na štetu katoličkog hrvatskog živљa, uvjetovali su Turci naseljavanjem opustjelih mjesta vlaškim življem pravoslavne vjere koje su uzimali u granične službe. Od spomenutih 20 naselja prema popisu iz 1570. god., njih 18 su filurdžije, a ostala 2 mjesta organizirani su po načelu knežina, to će reći da su organizirani i podijeljeni po džemetima lociranima u najvećem broju uz putne pravce ili uza samu tvrđavu Dobor. Autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo na prostorima Usore, kao uostalom i u cijeloj BiH, zahvaćeno je islamizacijom tijekom 16. i 17. st. O tome svjedoče brojni primjeri stanovnika naselja Sivčanice, Foče, Bukovice, Jakeša, Kotorskog, Podnovlja i drugih mjesta Usore.

Doborska nahija poseban značaj dobiva u drugoj polovici 16. st., najviše zahvaljujući položaju i prometnici koja je tuda vodila prema sjeveru u Slavoniju i dalje u Ugarsku. Da bi stala u kraj prepadima i pljačkama na tim važnim prometnicama, Turska je počela stvarati naselja uz tu prometnicu kao što su Jakeš, Pećnik i sam Dobor. Sve učestaliji prepadi i pljačke nagnali su turske vlasti da stvore velika derbend sela Gornje Ukraine. Stanovnicima toga mesta bilo je naloženo da paze i čuvaju prometnicu od nereda i pljačke. Od svake kuće turske vlasti su

---

⁹ Handžić, *Postanak Dervente*, str. 114.

u tom naselju, umjesto ušrova i resumova, uzimale po 100 akči koje su plaćali spahiji.¹⁰ Napravljen je popis i muslimanskog džemata od 38 obitelji i za njih je sagrađena džamija upisana kao Džamija mahala. Utemeljitelj prve džamije u Usori i Derventi jest izvjesni Ali-agu Dizdar, inače mještanin Dobora.¹¹

Pored muslimanskog i pravoslavnog stanovništva u ove krajeve turske su vlasti naselile i vlahe katoličke vjere. Od njih su nikla nova naselja koja će s vremenom prerasti u značajna vjerska središta čitave sjeveroistočne Bosne. Tu prije svega treba spomenuti Tišinu, Hajsić, Tremošnicu. Dobar broj novih naselja spominje se tek u trećem popisu (defteru) zvorničkog sandžakata, objavljen 1548. god. Iz tog popisa nalazimo prve podatke za naselja Hajsići (današnji Hasići), Crkvica ili Križevac (današnja Crkvina), Vučkovac (kod Gradačca), Čremošnica (Tramošnica), Žabar, Domanovac (Domaljevac), Lednice, Koprivna, Gornji i Donji Boki, Ogudovac (današnji Obudovac), Tolisa na ušcu istoimene rijeke, Tolisa na izvoru istoimene rijeke, Tvrtkovište (današnja Donja Mahala), Matić Selište i druga. Među nova naselja iz osmanskog razdoblja s lijeve strane rijeke Bosne pripadaju Pećnik, Velika Foča, Svilaj, Dubica, Kobaš i druga, a u istočnom dijelu Usore to su Brka, Poljaci, Sila, Dubrave, Hrgovi, Špionica, Gorica, Krepšić, Ulice itd. U jednom broju navedenih naselja u ranom turskom razdoblju bilo je i muslimanskog življa, istina u malom broju. Tako ih nalazimo i u naseljima Gornji i Donji Boki (današnji Bok i Oštra Luka u oraškoj općini).¹²

Za razliku od ostalih dijelova BiH u Usori, napose u Bosanskoj posavini, islamizacija nije imala takve razmjere. Ovdje je ostalo u dobroj mjeri autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo s desne obale rijeke Bosne, dok su lijevu naselili Hrvati katolici iz Hercegovine i srednje Bosne u bijegu pred Turcima pomjerajući se prema sjeveru u vrijeme najžešćih austro-turskih ratova. Razloge slabije islamizacije u ovom dijelu Bosne treba tražiti, pored ostalog, i u mogućnosti hrvatskoga bježanja u Slavoniju i Ugarsku i u povratku na stara staništa prestankom ratnih događanja. Na tim prostorima ne nalazimo tragova kršćanstva Crkve bosanske osim u oblasti (župi) Soli, pa je to jedan od razloga slabijeg intenziteta islamizacije u usporedbi s krajevima srednje Bosne, i Hercegovine.

¹⁰ Tapy defter, br. 415, fol. 255/1570. god. Uspoređi: Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 1236. Isti, *Povijest BiH do konca XVII. stoljeća i Povijest Hrvata Bos. posavine do početka XX. stoljeća*, Napredak, Mostar 1994., str. 143-204.

¹¹ Njihov je popis prikazan u radu: A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente*, str. 118, nap. 30.

¹² M. Mikićić, *Oštra Luka - Bok do početka Domovinskog rata 1992. godine*, Oštra Luka 1994., str. 19, nap. 80; Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 54.

Ako već nije bilo brojnije islamizacije na prostorima Usore, bilo je masovnijeg naseljavanja Vlaha pravoslavne vjere, posebno na prostorima Ozrena, koji su bili skloniji islamizaciji. Nadalje, kraj uza Savu s lijevu i desnu obalu rijeke Bosne bio je dobro pastoralno opskrblijen postojanjem većeg broja katoličkih župa i samostana (Modriča, Skakava, Tramošnica, Blaževac, Bijela, Brka, Dubica i drugi), u kojima su djelovali franjevci, a tu je i blizina đakovačke biskupije s kojom su bili vjerski povezani.

Život Katoličke Crkve i djelovanje franjevaca u njoj za prva dva stoljeća turske prevlasti u Usori i sjeveroistočnoj Bosni (Soli) bio je poput isprekidane i izlomljene crte koja je pokazivala kontinuirani pad. Za podizanje novih ili obnovu porušenih župa i samostana bilo je potrebno i novca i dobre volje turskih vlasti koje su za to davale dozvole, ali i jednoga i drugoga nije bilo u zadovoljavajućoj mjeri. Dozvolu za obnovu crkava a kamoli podizanje novih bilo je vrlo teško dobiti. Morali su franjevci utrošiti mnogo novca za podmićivanje i potplaćivanje turskih dužnosnika. Snalažili su se na razne načine pa tako nisu bile rijetke i njihove prošnje u krajevima Slavonije, Austrije i Ugarske. Veći je broj samostana i crkava što su stradali u turskim osvajanjima i nisu bili obnovljeni. Tu prije svega mislimo na one u Soli i istočnoj Bosni: Srebrenici, Gradovrh, Bijeljini. Neke od franjevačkih crkva i nekih samostana izdržali su i turska osvajanja, ali će u 17. st. nestati. Imajući u vidu činjenicu da u župi Soli nije bilo većih otpora turskim vlastima, neke od crkava uspjele su se sačuvati. Tako se 1514. god. spominju dvije crkve u župi Soli: crkva sa samostanom B. D. Marije u Gornjoj Tuzli i crkva sv. Petra u Donjoj Tuzli.¹³

U novoj administrativnoj podjeli župe Soli na nahije spominje se djelovanje franjevaca u tom kraju. Tako se u jednom pismu iz bosanskog sandžaka Mustafa-bega Juriševića koje datira između 13. i 22. lipnja 1515., spominje oslobođanje 10 laika samostana u Yukari Tuzla (Gornja Tuzla) od plaćanja avarizi-divaniye, zato što će služiti redovnicima u samostanu u Gornjoj Tuzli.¹⁴ U navedenoj nahiji bili su nastanjeni spomenuti ljudi. Ovaj izvor je najstariji spomen gornjotuzlanske nahije, što upućuje na zaključak da je Tuzla pod tursku vlast pala 1512. god. kao i cijela župa Soli, pa i čitava Srebrenička banovina.

Turci su u novoj upravnoj reformi i ovdje poštivali staru upravnu podjelu koju su nasljedovali. Govori to podatak za naziv Gornje i Donje

---

¹³ D. Mandić, *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba*, knj. I, Mostar 1934., str. 10.

¹⁴ Pismo se nalazi u ostavštini franjevačkog samostana u Makarskoj pod serijom: Turske isprave M/3.

Soli, a Turci su to preveli na arapsko-perzijski izraz Memlehai-bala i Memlehai-zir, što u prijevodu znači Gornja i Donja Solana. U oba navedena naselja nalazio se po jedan samostan što upućuje na zaključak naseljenosti katoličkog hrvatskog življa u tim mjestima. Spomenute dvije nahije spominju se u sumarnom popisu (defteru) zvorničkog sandžakata sa statusom carskog hasa u sastavu kadiluka Srebrenica. Iako defter nije precizno datiran, podaci koje on donosi za dvije nahije, Gornju i Donju Tuzlu, potječe najkasnije iz 1516. god. kada je u Bosni vršen opći popis.¹⁵ Na žalost, defter nam ništa ne kazuje koliko je kuća bilo u naselju Izvorište smještenom na lokalitetu Gradovrh. Navodi se samo ukupan prihod upisan u državnu blagajnu, a taj je iznosio 3520 akči.¹⁶

U Donjoj Tuzli defter ne spominje niti jedno naselje, što upućuje na zaključak da je crkva sv. Petra u Donjoj Tuzli mogla biti podignuta nešto kasnije, poslije 1516. god.

Naselje Izvorište, koje se spominje u defteru, u potopunosti se poklapa s Gradovrhom i bilo je naseljeno katoličkim življem još prije pada Srebreničke banovine 1512. god. U naselju nalazimo i uglednu kneževsku obitelj Magljaševića koja je započela gradnju novog samostana u Gradovru. Samostan je dovršen i nastanjen franjevcima tek s uspostavom turske vlasti u župi Soli poslije 1512. god.¹⁷ Dolaskom Turaka i njihovom uspostavom vlasti u župi Soli, velik broj katoličkog življa bježi u Slavoniju i Vojvodinu. Potvrđuju to i nazivi novih lokaliteta pridošlog stanovništva u Slavoniji, kakav je slučaj s lokalitetom Soljani u županjskoj općini. Bilo ih je i takvih koji su se zadržali u župi Soli na svojim starim ognjištima. Njih su pastoralno opskrbljivali tamošnji fratri crkve B. D. Marije i nešto kasnije podignute crkve sv. Petra u Donjoj Tuzli.

Stanje katoličkog pučanstva pa samim time i franjevaca u župi Soli osjetno se pogoršalo za vrijeme Selima I. Surova (1512.-1520.) i Sulejmana Veličanstvenog (1520.-1566.). U Bosni je za namjesnika postavljen Gazi Husrev-beg, podrijetlom Bosanac, koji želi čitavu BiH pretvoriti u muslimansku dajući si u zadaću da u njoj istrijebi katoličanstvo. Na tom putu najveću zapreku predstavljali su mu franjevci koje želi pod svaku cijenu iskorijeniti u BiH. Prilike u Usori i Soli pogoršale su se naročito za vrijeme austro-turskih ratova tijekom 16. i 17. st., najprije od 1526. do

¹⁵ Istanbul: Bašvekalet Arşivi, Tapy defter, br. 171.

¹⁶ A. Handžić, *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. III, Tuzla 1959., str. 67-111.

¹⁷ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagrabiae 1892.

1566. god. kada su u vihoru rata nestale brojne crkve i samostani, među kojima i onaj u Zvorniku 1538. god.¹⁸

U sumarnom popisu zvorničkog sandžakata koji potječe iz 1533. god. Gornja Tuzla je upisana kao “varoš Memlehai-bala”, sjedište istoimene nahije sa 144 muslimanskih i svega 10 kršćanskih kuća, četiri su inokosne i jedna udovička kuća. Prema navedenom popisu naselje Izvorište, za kojeg rekosmo da se poklapa s Gradovrhom, ima 20 kršćanskih kuća, 8 kuća mudžereda, 4 udovičke, jedna baština, jedan primičur i jedna crkva kojoj se, na žalost, ime ne spominje.¹⁹

Za vrijeme vladavine Sulejmmana Veličanstvenog nastupilo je teško razdoblje zbog učestalih ratova. Ukupno šest vojnih poduzeto je u 1526., 1529., 1532. god., zatim neprekidan rat od 1541. do 1547. god., te pohodi od 1555. do 1562. god. i napokon onaj zadnji 1566. god. U navedenim ratovima stradala je i župa Soli, pa i cijela Slavonija. Gotovo svi samostani u tom kraju bili su porušeni a narod izbjegao ili prešao na islam. Takva sudbina zadesila je i gradovrški samostan, njegove fratre i vjernike. Za duže vrijeme nije se oporavio. Posebno nakon neuspjele turske vojne 1532. god. uslijedila je odmazda turskih vlasti prema katolicima u pograničnim teritorijama s Austrijom u koje su pripadali Usora i Soli. U tim odmazdama stradao je i samostan u Zvorniku iz koga su franjevci bili istjerani, zgradu spalili, crkvu posvećenu Svetom Duhu pretvorili su u džamiju. Tom prilikom je tijelo fra Petra Tuzlaka, koje je zakopano pored samostana, izvadeni i obeščaćeno. Mještanin katolik Pavo Suić prenio ga je u Gradovrh. Samostan su franjevci napustili najkasnije 1538. god. ponijevši sa sobom sliku B. D. Marije. Bježeći pred Turcima franjevci su bili zaustavljeni od turskoga vojnika koji je tražio da vidi što oni nose. Kad su mu pokazali sliku, Turčin, koji je jahao na konju, udario je kopljem u sliku i iz nje je potekla krv. Legenda kaže kako je taj Turčin s konja pao u provaliju u vode Drine i za vrijeme svih većih Gospinih svetkovina na tom mjestu u valovima duboke Drine pojavljivalo se tijelo zločinca.²⁰

U još jednom detaljnem popisu zvorničkog sandžakata iz 1548. god. Izvorište se i dalje spominje kao dio kasabe Memlehai-bala, zapravo kao

¹⁸ Oko utvrđivanja godine stradanja samostana i crkve u Zvorniku postoje različita stajališta. Dok jedni iznose 1533. god., drugi uzimaju 1538. god. Prvu godinu zastupa i M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH za prvi šest vjećova njihova boravka I-IV*, Zagreb 1881., sv. II, str. 32.

¹⁹ Bašvekalet Arşivi, Tapy defter, br. 173.

²⁰ Philippus ab Echeuia, *Epitome vetustatus provinciae Bosnensis*, Ancone 1776. str. 66-67. Usporedi: Batinić, *Djelovanje franjevaca manastira Gradovra kod Tuzle i porijeklo ikone "Crne Gospoe" u franjevačkom manastiru u Baču*, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. IV, Tuzla 1960., str. 89-94.

dio karščanske kasabe koja je imala dvije mahale. Tada se već Gornja Tuzla smatrala razvijenom kasabom s čak pet muslimanskih mahala.²¹ Crkva u ovom popisu više se ne spominje, pa ostaje zagonetno što se s njom zabilo. Čak se ona ne spominje ni u popisu iz razdoblja od 1600. do 1604. god.,²² što upućuje na zaključak da je i ona doživjela sudbinu drugih u BiH pa i župi Soli, odnosno Usori. Štoviše, ni naziv sela Izvoriste u popisu iz 1548. god. ne spominje se. Možda je ono promijenilo naziv u Gradovrh, pod kojim se imenom kasnije spominje samostan u njemu.

Kada i kako je nestala crkva u Gornjoj Tuzli, pitanje je koje se nameće u historiografiji, a koje je teško odgonetnuti zbog pomanjkanja povijesnih vreda. Taj problem je u dosadašnjoj historiografiji izazivao podvojena mišljenja i tumačenja. Neki povjesničari iznose stajalište da je 1541. god. domaći čovjek katolik, vlastelin uz podmićivanje šakom dukata isprosio kod turskih vlasti bujurđiju (dozvolu) da umjesto porušenog samostana u Zvorniku podigne o svom trošku novi u Gradovruhu. Po pripovijedanju M. V. Batinića bio je to izvjesni Pavao Suić.²³ Te godine je preneseno i posmrtno tijelo fra Petra Soljanina koje neki povjesničari poistovjećuju s fra Petrom Zlojutrićem. Nisu u pravu jer nije riječ o istoj osobi. Prilikom novog sprovoda fra Petra Soljanina, kronike nam kazuju da mu je tijelo, unakaženo ubodima noža, ostalo potpuno očuvano od raspadanja. Na tom drugom njegovom pokopu našao se i određen broj ljudi islamske vjere, od kojih su neki doživjeli i čudotvorna viđenja i doživljavanja čudotvornog bosanskog fratra.²⁴ Tako je Gradovrh postao hodočasničko mjesto, istina u tajnosti pohodeno, jer se u njemu čuvala i probodena slika B. D. Marije.

Ranije podignuta crkva u Gradovruhu po svoj prilici nestala je u vrijeme tursko-mletačkih ratova (1537.-1540.). Tom mišljenju pridružuje se i povjesničar Julije Jelenić, koji kazuje između ostalog da su u tom vremenu stradale brojne crkve i samostani od Turaka, ali su nakon rata crkve bile obnovljene a neke i novosagrađene, kao i samostani. Takva je bila i ona crkva u Gradovruhu napravljena od šepera (pruća) i najbolje zemlje.²⁵ Ovu tvrdnju J. Jelenića tim je teže prihvatići kad se zna da Turci u ovo vrijeme velikih progona franjevaca za vrijeme Gazi Husrev-bega, nisu dozvoljavali da se podižu nove crkve, pogotovo kad se zna da su već

²¹ Bašvekalet Arsivi, Tapy defter, br. 173.

²² Ibidem, br. 83.

²³ Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II. str. 39. Nešto ranije on spominje 1533. godinu u kojoj se to dogodilo. Isti, str. 32. Vidi sadržaj napomene 18.

²⁴ Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II., str. 39/40.

²⁵ Handžić, *Bosanske solane*, str. 71.

postojale u Gornjoj i Donjoj Tuzli pa da se pravi i treća. Po svoj prilici nova crkva je izgrađena kao nadokanada za porušenu u Gornjoj Tuzli koja se u popisu iz 1548. god. više ne spominje. Ovakvu tvrdnju donekle zamagljuje činjenica da se u izvješćima Bonifacija iz 1581. i Baličevića iz 1591. god. spominje ponovo crkva u Gornjim Solima koju poistovjećuju s onom u Gradovrhu. Naime, u Gradovrhu je postojala crkva koja se u vrelima navodi kao "Ecclesia Salins Superioribus". Vizitatori koji su pohodili Soli tijekom 18. st. u svojim izvješćima spominju crkvu u Gradovrhu i crkvu u Donjoj Tuzli, no nigdje se ne spominje crkva u Gornjoj Tuzli. Tu moramo spomenuti prije svih izvješća H. Lučića iz 1639. i M. Maravića iz 1655. god.²⁶

Podizanje crkve u Donjoj Tuzli nedvosmisleno govori o nazočnosti katolika u tom dijelu Soli tijekom 16. pa i 17. st. Ovo naselje je imalo status sjedišta nahije pod imenom Memlehai-zir. Varoš je imala samo 53 kuće, od čega čak 46 kršćanskih, 18 mudžereda, 4 udovičke i svega 7 muslimanskih kuća s četiri mudžereda. U Donjoj Tuzli je 1533. god. u defteru upisana i jedna crkva.²⁷ Naselje s najbrojnijim kršćanskim življem u toj nahiji jest Tušani. Imalo je 22 obitelji katoličke vjere, 5 kuća mudžereda, 11 baština, 1 primičur i 3 muslimanske kuće s 2 mudžereda.²⁸ Nismo sigurni s tim nazivom, ali je to selo Tušani identično s kasnjim nazivom Tušanj koje se s tim nazivom prvi put spominje 1750. god.²⁹

Ako se malo više pozabavimo analizom broja mahala iz popisa 1548. god., uočit ćemo da su brojnije one turske nego kršćanske. U Gornjoj Tuzli prema navedenom popisu bilo je svega 2 kršćanske mahale: Mahala Varoš sa 7 kuća i jednom udovičkom i Mahala Izvorište s 18 kuća i 2 baštine. Starosjedilačkih kuća bilo je 11, a 5 je doseljeničkih uglavnom sa sela.³⁰ Iz navedenog je jasno uočljivo da se u Izvorištu broj kršćanskih kuća smanjio za jednu petinu u odnosu na podatke iz 1533. god. S toga se može zaključiti da je ova mahala polako nestajala i gasila se pa se kasnije u popisima više i ne spominje. Gornja Tuzla je 1548. god. imala čak 396 muslimanskih kuća i samo 23 kršćanske.

Stanje u Donjoj Tuzli najbolje oslikava popis iz 1548. god. koji kazuje da je kršćanskih mahala u toj nahiji bilo 2, ali s mnogo brojnijim kućama.

²⁶ Fermendžin, *Acta Bosnae*, str. 426-429; 475-480.

²⁷ Bašvekalet Arşivi, Tapy defter, br. 173.

²⁸ Bašvekalet Arşivi, Tapy defter, br. 260.

²⁹ Handžić, *Bosanske solane*, str. 79.

³⁰ Bašvekalet Arşivi, Tapy defter, br. 260.

Tako je mahala kršćanska četvrt imala 44 starosjedilačke kuće, 7 udovičkih i u tom dijelu se nalazila crkva sv. Petra. Druga kršćanska četvrt bila je još brojnija po kršćanskim kućama. U njemu je 72 kršćanske kuće, uglavnom doseljenika sa sela. Ukupno je u Donjoj Tuzli bilo 116 kršćanskih kuća.³¹ Ovi podaci jasno ukazuju na činjenicu da se kršćansko stanovništvo koncentriralo uz crkvu sv. Petra, a polako je nestajala crkva B. D. Marije u Gornjoj Tuzli, bolje rečeno u Gradovrhu.

Postojanje dvaju samostana u Soli, čini se da se održalo do samog konca 16. st. To zaključujemo iz kasnijih popisa koji brojčanim stanjem kršćana potvrđuju činjenicu da su se zajedno s fratrima iz Donje Tuzle i njegovih samostana žitelji povlačili pred Turcima i zadržali se u Usori, u Modrići, Blaževcu, Skakovi, Brki, Tramošnici, Crkvištu (Crkvina kod Šamca), Kornici, Ledenicama i drugim usorskim mjestima. No, budući da se ni tu nisu mogli iz sigurnosnih razloga dulje zadržati, krenuli su dalje na sjever. Tijekom 1580. god. izgorio je samostan u Donjoj Tuzli. Kronike govore da su ga zapalila turska djeca. Turske su vlasti izdale dozvolu da se izgorjele kuće mogu obnoviti ili podignuti nove kao i crkva na starom njihovom mjestu.³²

Među samostanima koji su još u funkciji 1595. god. u župi Soli jest i onaj u Gradovrhu i Donjoj Tuzli, među četrnaest koliko ih je ukupno bilo u BiH.³³ Iz popisa kojeg nam daje J. Jelenić vidljivo je da u Soli djeluju dva samostana, samostan u Gradovrhu koji broji 15 članova od čega 10 redovnika otaca, 2 laika i 3 klerika.³⁴ Izvješće fra Franje Baličevića za 1600. god. kazuje nam da samostan i crkva, posvećeni Uznesenju B. D. Marije, pastoralno opslužuje oko 1600 kršćanskih duša ili oko 400 kršćanskih kuća. Prigodnim blagdanima, napose za Uznesenja B. D. Marije 15. kolovoza okupi se u samostanu u Gradovrhu mnogo više kršćanskih duša, a nije malen broj vjernika drugih vjerois-povijesti.³⁵

Izvješća iz 17. st. koje su sastavili 1623. god. fra Pavao Papić i fra Jure Neretljanin, govore da su dva samostana u Solima imala određeni broj župa. Tako se za gradovrški samostan veli da mu pripadaju župe Gradovrh, Dragunja, Bijela, Korjenita i Brčki.³⁶ Samostan sv. Petra u

³¹ Ibidem, br. 260. Usporedi: Handžić, *Bosanske solane*, str. 79.

³² Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II., str. 57.

³³ Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II., str. 61. Usporedi: J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo 1912., str. 128.

³⁴ Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, str. 128.

³⁵ U Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu za godinu 1909., str. 70.

³⁶ Relatio de Provintia Bosnae Argentineae O.F.M., anno 1623. Usporedi: B. Pandžić, S. Congregationi de Propaganda Fidae exhibita, Mandićev Zbornik, Rim 1965., 211-234.

Donjoj Tuzli imao je samo tri župe: grad Soli (Tuzla), Pojale i Gračanicu.³⁷ Župa Pojale uza samu rijeku Jalu nalazila se južnije od Tuzle. Posljednji put se u vrelima spominje 1638. god. a već u popisu biskupa Marijana Maravića više je ne nalazimo što znači da je nestala u vremenu između 1638. i 1655. god.³⁸

Gradovrški samostan je pokrivaо, u pastoralnom opsluživanju kršćanskog puka zajedno sa svojim župama, područje na sjeveru do Save, zapadno od Tinje i istočno od Drine. Najbrojnija župa bila je Dragunja koja je po popisu iz 1621. god. imala čak 830 kršćanskih duša.³⁹

Stanje vjernika, župa i samostana tijekom 17. st. u vidnom je opadanju. Izvješće biskupa fra M. Maravića jasno ukazuje na tu činjenicu. U čitavoj BiH djeluje za njegova biskupovanja 12 samostana, među kojima dva u Soli i jedan u Usori (Gradovrh, Donja Tuzla i Modriča). I broj župa se smanjuje u to vrijeme. Gradovrh ima ove župe: Gradovrh, Dragunju, Bijelu (Barky) i Kornicu, a onaj u Donjoj Tuzli ima samo dvije: Tuzlu i Gračanicu (ranije tri).⁴⁰ Obadva samostana sa župama koje su pokrivale region Soli i dijelove Usore (sjeveroistočni dio Bosne) opsluživali su preko 829 kuća s katoličkim pučanstvom u kojima je bilo oko 6143 osobe.⁴¹ Deset godina kasnije (1675. god.)⁴² ugasila se još jedna župa donjotuzlanskog samostana, ona u Gračanici. Nju ne spominje u svom biskupskom izvješću biskup Ogramić - Olovčić 1675. god. Iz navedenog izvješća vidi se da su samostani u Gradovru i Donjoj Tuzli gotovo poputno opustjeli. Zbog prevelike zaduženosti turskim vlastima samostan u Gradovru morao je prestati s djelovanjem. Radilo se o sumi od 13.000 dukata koliko su potraživala oko sedamdesetorica turskih tražioca. Donjotuzlanski samostan je imao duga oko 4000 dukata.⁴³

Prilike u Usori i Soli, kao uostalom i u čitavoj BiH, pogoršale su se započinjanjem austro-turskih ratova, poznatijih kao bečki ratovi (1683.-1688.). Turci su svaljivali velik dio krvice za svoje neuspjehu u navedenim

³⁷ *Relatio de provintia Bosnae Argentinae*, str. 222.

³⁸ K. Draganović, *Katalog katoličkih župa XVII. vijeka u BiH*, Croatia sacra za 1944. god., Sarajevo 1944., str. 27 i 123.

³⁹ D. Mandić, *Etnička povijest BiH*, Rim 1967., str 477.

⁴⁰ Jelenić, *Kultura i djelovanje bosanskih franjevaca*, sv. I., str. 132.

⁴¹ Fermendžin, *Acta Bosnae*, str. 478.

⁴² Mandić, *Etnička povijest BiH*, str. 477.

⁴³ Riječ je o podacima što su ih dali Pavao Ravenjanin i fra Franjo Varadinac. Vidi: Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 134.

ratovima na kršćane i fratre koji su postali još veća meta proganjanja pučanstva iz Usore i Soli u Slavoniju i Ugarsku. Nestajanju kršćanskog stanovništva i odlaskom franjevaca iz tih krajeva odumiru i brojne župe i samostani. Najbolje se to uočava iz izvješća biskupa Olovčića - Ogramića iz 1675. god. On između ostalog govori da je u Tuzli ostao samo jedan samostan s jednom župskom kućom koji pastoralno opslužuje ukupno 1200 katoličkih duša. U jednom broju naselja više nema župa koje su pripadale gradovrškom samostanu. Tako se više ne spominje niti crkva niti župska kuća u Brki, a ima oko 1926 katoličkih duša, u Korjeniću u Bijeljinskom polju nema više crkve, postoji samo jedna župska kuća koja opslužuje 1418 duša. U župi Bijela nema crkve, ima samo jedna župska kuća koja pastoralno opslužuje 995 katoličkih duša. U navedenim mjestima naselio se velik broj muslimanskog življa, a dobar broj katolika je prešao na islam. U Dragunji nema crkve, ima samo župska kuća, a župa broji 1161 katolika. U Gradovru postoji samostan i župa koja broji 1161 katolika. U Gradovru postoji samostan i župa koja broji 1400 katolika i tako redom.⁴⁴ Olovčić u svom izvješću za 1675. god. veli da je gradovrški samostan obrastao korovom i trnjem i da je zatvoren, kao i crkva. U crkvi se još uvijek nalazila slika čudotvorne Gospe. Samo prilikom neke veće svetkovine u zapuštenu crkvu dolazio bi svećenik obaviti službu Božju, a čim bi to obavio, morao je krišom bježati kako ga potražioci duga ne bi spazili. U samostanu te godine (1675.) više nitko ne boravi. Unatoč izrečenoj konstataciji, biskup Ogramić - Olovčić te je godine (1675.) pohodio ovaj samostan i obavio krizmu za 963 krizmanika. Spominje se da je u njemu u dva navrata zaredio 5 novih svećenika, 6 đakona, 8 subđakona i podijelio 8 nižih redova.⁴⁵ Ovi su podaci, po svemu sudeći, utjecali na jedan broj povjesničara da kažu kako je taj gradovrški samostan nestao 1688. god. Iz izvješća Olovčića - Ogramića jasno se vidi njegova opustjelost i nenaseljenost i 1675., pa i možda i koju godinu ranije, svakako u vrijeme bečkih ratova više ga nema.

Bečki ratovi su ostavili pravu opustjelost i krajeva Usore u kojima ne samo da nestaje određen broj samostana među kojima i onaj sv. Ilike u Modrići s određenim brojem župa, već i značajan broj katolika toga kraja. Izvješća spomenutih biskupa govore da je iz Usore s područja modričkog samostana u vrijeme povlačenja princa Eugena Savojskog iz

⁴⁴ Podaci preuzeti od: Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II, str. 151. Vidi tabelarni prikaz.

⁴⁵ B. Gavranović, *Franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci*, sv. II, str. 230. (u rukopisu).

Sarajeva pod sam konac 17. st. iz modričkog kraja iselilo preko 6000 katolika.⁴⁶ Tursko stanovništvo koje je bilo naseljeno u Slavoniji u 16. st. moralo se povlačiti u Bosnu u vrijeme bečkih ratova. Ono je popunjalo opustjela sela i zaseoke u Usori i Soli. Pravoslavno vlaško stanovništvo je išlo u napuštena katolička sela, a u varošima su se zadržavali muslimani.

Sažetak

Ako bismo na kraju htjeli u kratkim crtama rezimirati prva dva stoljeća turske vlasti u Usori i Soli, onda moramo reći da su turske vlasti uvelike doprinijele promjeni i demografske i vjerske slike ovih krajeva. Nagovještaj Gazi Husrev-bega da će BiH očistiti od katolika ipak se nije ostvario, iako je osjetno njegovo djelovanje kao i djelovanje njegovih nasljednika doprinijelo nestanku katolika Hrvata s ovih prostora. Jedino se autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo uspjelo zadržati uza Savu na samoj granici s Austrijom, kamo je moglo pobjeći u slučaju turske opasnosti. Velika pomjeranja stanovništva gotovo su ispraznila pojedine krajeve Usore i Soli od katoličkog stanovništva. Mislimo prije svega na istočnu Bosnu (zvornički kraj), Ozren, Podvučjak i dolinu Bosne uzvodno. Čak su pojedine močvarne i vodoplavne krajeve uza Savu naselili Vlasi pravoslavci koji su i danas u većini naselja nekadašnjih katolika: Žabar, Obudovac, Crkvina, Miloševac, Bijeljinski kraj i da ne nabrajamo više.

Prva dva stoljeća turske vlasti u Usori i Soli, kao uostalom i u čitavoj BiH, bila su sudbonosna za demografsku i konfesionalnu sliku tih dijelova BiH. To je razdoblje najmasovnijeg iseljavanja hrvatskog katoličkog življa iz ovih krajeva. Demografska i konfesionalna slika više se nije mogla vratiti na ranije razdoblje. I u gospodarskom pogledu zbog učestalih prodora vojske ovaj se kraj nije mogao bolje razvijati. Njime su osim vojski harale i brojne epidemije koje su još više doprinisile demografskim promjenama.

Iako nedovoljno povjesno istražen kraj Usora i Soli, ipak on zavrjeđuje da se o njemu više piše, pogotovo u novije vrijeme kada su nam postali pristupačni prevedeni defteri i vrela brojnih samostana i župa. Ovim prilogom vjerujemo da ćemo potaknuta daljnja istraživanja i nove spoznaje

---

⁴⁶ Čak se spominje cifra od 6000 katoličkih obitelji koje su napustile Bosnu 1675. god., što zbog gladi, što zbog bojazni od turske osvete. Najviše ih je bilo iz doline rijeke Bosne. Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 177. Usporedi: Batinić, *Djelovanje franjevaca BiH*, sv. II, str. 144.

kojima će se više osvijetliti ovaj kraj, kojeg kao uostalom i čitavu BiH neki smatraju tamnim vilajetom. Izvori govore da se i u tim krajevima u vrijeme turske prevlasti mnogo toga zanimljiva događalo, što je imalo odraza i na šira društvena, politička, gospodarska, kulturna, a napose vjerska zbivanja na širem planu.

Dr. Pavo ŽIVKOVIĆ

**USORA UND SOLI
IN DEN ERSTEN ZWEI JAHRHUNDERTEN
DER TÜRKISCHEN HERRSCHAFT**

Zusammenfassung

Wenn wir zum Schluss in kurzen Zügen die ersten zwei Jahrhunderte der türkischen Herrschaft in Usora und Soli zusammenfassen wollen, müssen wir dann sagen, dass türkische Machthaber der Veränderung des demographischen und religiösen Bildes in sehr hohem Maße beigetragen haben.

Die Ankündigung von Gaza Husrev-Beg, dass er Bosnien und Herzegowina von Katholiken säubern will, hat sich doch nicht verwirklicht, obwohl seine wie auch seiner Nachfolger Wirkung wesentlich dem Verschwinden von Katholiken-Kroaten aus diesen Gebieten beigetragen hat. Nur die autochtone katholisch-kroatische Bevölkerung konnte sich an dem Savafluss an der Grenze zu Österreich aufhalten, wohin sie im Fall der türkischen Gefahr fliehen konnte. Durch große Bewegungen der Bevölkerung wurden einzelne Gebiete von Usora und Soli von katholischen Bevölkerung beinahe gesäubert. Vor allem meinen wir an Ost-Bosnien (die Gegend von Zvornik), Ozren, Podvucjak und das Tal des Bosnaflusses flußaufwärts. Die einzelnen sumpfigen und überschwemmenden Gebiete an Savafluss haben sogar die orthodoxe Walachen angesiedelt, die auch heute in vielen Ortschaften der ehemaligen Katholiken sind (Zabar, Obudovac, Crkvina, Milosevac, Gegend um Bjeljina, um nicht weiter aufzuzählen).

Die ersten zwei Jahrhunderte der türkischen Herrschaft in Usora und Soli wie übrigens in anderen Teilen von Bosnien und Herzegowina waren schicksalhaft für das demographische und konfessionelle Bild dieser Gebiete von Bosnien und Herzegowina. Das ist der Zeitraum der

massenhaftesten Auswanderungen der kroatisch-katholischen Bevölkerung aus diesen Gebieten. Das demographische und konfessionelle Bild konnte nicht mehr den vorherigen Stand herstellen. Im wirtschaftlichen Sinn konnte sich dieses Gebiet wegen häufigen Durchbrüchen nicht besser entwickeln. Außer Heere verheerten in diesem Gebiet unzählige Epidemien, die noch mehr den demographischen Veränderungen beigetragen haben. Obwohl nicht genug geschichtlich erforscht, verdient dieses Gebiet von Usora und Soli, dass man mehr über ihn schreibt, besonders in neuerer Zeit, wenn uns übersetzte türkische Register und Quellen von vielen Klöster und Pfarreien zugänglich sind. Mit diesem Beitrag glauben wir, dass wir weitere Forschungen und neue Kenntnisse in Bewegung anregen werden, mit denen dieses Gebiet, das manche wie übrigens ganze Bosnien und Herzegowina für düstere Welt hält, mehr erleuchtet wird. Die Quellen sagen, dass sich in diesen Gebieten in der Zeit der türkischen Vorherrschaft viel Interessantes ereignet hat, was Auswirkungen auf weitere gesellschaftliche, politische, wirtschaftliche und kulturelle und besonders auf die religiöse Ereignisse auf dem breiten Plan hatte.